

DEMOGRAFIA ÎNTRE ISTORIE ȘI SOCIOLOGIE

Vladimir Trebieci

Pîntre alte procese caracteristice epocii contemporane este și înmulțirea considerabilă a disciplinelor științifice. După estimăția experților de la U.N.E.S.C.O. în prezent ar exista circa 1200 de discipline științifice. Nu este deci de mirare că fiecare știință încearcă să-și definească obiectul și metoda, să-și prezinte relațiile cu celelalte, cu atât mai mult cu cît principiul multi- și interdisciplinarității a devenit universal, o condiție *sine qua non* pentru progresul general al cunoașterii umane și extinderea aplicabilității sale practice. Științele „clasice” sînt și ele obligate să-și reafirme identitatea în peisajul atât de complex al științei de astăzi. În această situație se află și demografia, avînd o istorie ce depășește trei secole.

Vom încerca să reexaminăm relațiile demografiei cu istoria și sociologia, două aliade de nădejde, în speranța mărturisită de a găsi modalități de cooperare, cu profit reciproc. Pentru aceasta este necesară redefinirea statutului demografiei, statut relativ independent, nerîvnit și necontestat de celelalte discipline.

Pentru numeroase rațiuni nu vom da definiția istoriei — care poate fi scrisă în 100 de feluri, cum ne încredințăm un istoric — și nici a sociologiei, și ea încă în căutarea propriei identități. Avem însă datoria să definim demografia fie și numai pentru motivul că referirile se fac la ea. În orice enciclopedie, dicționar sau manual de demografie, vom întîlni definiția următoare: „studiul populațiilor umane în raport cu reînnoirea lor prin jocul nașterilor, deceselor și mișcărilor migratorii”¹.

Definiție simplă, aproape deconcertantă, dar care arată onest și limpede limitele obiectului ei, demersul folosit și, mai ales, modestia ambițiilor sale. Desigur, populația este și rămîne un obiect de studiu multi- și interdisciplinar, dar ceea ce studiază demografia are un specific de care trebuie să țină seama toți cei ce se apropie de populație. Circumscriindu-și obiectul doar la populație ca sistem demografic relativ autonom, conceput ca stări și fluxuri, demografia își ia măsuri ca să-și protejeze terenul. Să nu se creadă că ea este total lipsită de apetit anexionist și expansionist; dovadă sînt definițiile mai largi ale demografiei, în care aceasta anexează teritorii vaste ale sociologiei și istoriei.

¹ R. Pressat, *Dictionnaire de demographie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1979, p. 39. (tot aici diferitele ramuri ale demografiei: demografia economică, demografia istorică, demografia medicală, demografia potențială, demografia pură, demografia calitativă, demografia cantitativă, demografia socială, demometria). Într-un alt manual devenit clasic (H.S. Shryock, J. S. Siegel, *The Methods and Materials of Demography*, Condensed Edition by Edward G. Stockwell, Academic Press, Inc. New York, 1976), demografia este concepută aproximativ la fel, cu distincția că există o definiție restrînsă („demografie formală” sau „analiză demografică”) și una extinsă, corespunzînd termenului adoptat de demografia anglo-saxonă de „population studies”.

O incursiune în istoria demografiei ca știință — se știe ce importanță acorda Thomas Kuhn elaborării istoriei fiecărei științe — va fi în măsură să ne ofere unele elemente instructive.

În anul 1662, apărea la Londra, o carte cu titlul *Natural and Political Observations ... made upon the Bills of Mortality*². Cartea prezentată Academiei de Științe (The Royal Society) de autor, însoțită de o scrisoare în care autorul atrăgea atenția asupra ideilor noi, s-a bucurat de un mare succes. Caracterul dual al fenomenelor demografice — social și biologic —, diferitele regularități în producerea acestora, o încercare de a întocmi o tabelă de mortalitate și altele erau formulate cu o claritate surprinzătoare. Autorul: John Graunt — cel care împreună cu prietenul său W. Petty este considerat părintele statisticii moderne, sub forma ei de „aritmetică politică” — a devenit astfel fondatorul demografiei. Meritul acesta este astăzi recunoscut în unanimitate, nu numai în lumea anglo-saxonă. O sesiune științifică din 1937, cu prilejul împlinirii a 275 de ani de la evenimentul amintit s-a desfășurat sub titlul generic: „John Graunt — întemeietorul demografiei”. Printre studiile consacrate acestui eveniment menționăm cele datorate demografului și statisticianului american Walter F. Willcox (1861—1964), editorul cărții lui J. Graunt în S.U.A., și pe demograful sovietic M. Ptuha (1884—1962). În anul 1962 obștea internațională a celebrat tricentenarul demografiei ca știință. Studiile consacrate acestui eveniment poartă semnături prestigioase: J. Durand, demograf american, D. V. Glass și J. Sutherland, demografi englezi, B. T. Ulanis, demograf sovietic. Cu acest prilej, un articol apărut în „The Economist”, referindu-se la faptul că apariția lui J. Graunt a fost posibilă datorită exploatării ingenioase a buletinelor de mortalitate („The Bills of Mortality”), introduse în secolul al XVI-lea³ pentru a consemna și aduce la cunoștința autorităților și populației decese, cu o mențiune specială a celor provocate de frecvențele epidemiei de ciumă, se încheia cu remarcă lugubră: „Din ciumă se întrupează demografia”. Sintagma este inspirată de titlul celebrei piese a lui Eugene O'Neill *Din jale se întrupează Electra* („Mourning Becomes Electra”).

Cartea lui J. Graunt — arată E. Vilquin — a avut un succes răsunător: cinci ediții, între 1662 și 1762, tradusă în germană, în 1702, ea a influențat puternic dezvoltarea demografiei. Cum a fost posibilă apariția acestei cărți singulare și cum se explică valoarea ei? A. Sauvy folosește metafora de „mutație intelectuală”, prin analogie cu „mutația biologică”. Merită deci să stăruim asupra condițiilor în care a apărut J. Graunt. Secolul al XVII-lea marchează — după cum bine se știe — o revoluție

² John Graunt, *Natural and Political Observations ... made upon the Bills of Mortality*. By John Graunt, Citizen of London With reference to the Government, Religion, Trade, Growth, Ayre, Diseases, and the several changes of the said City. London, MDCLXII (16+85 p. in — 4°). Ediție critică și traducere franceză: Eric Vilquin, Institut National d'Etudes Demographiques, Paris, 1977 (cu o prefață de Alfred Sauvy).

³ Introduse în 1532, reluate, după întreruperi, în 1563—1566, apoi în 1592—1595, 1597—1600, dar cu apariție regulată din 1603 — menționează însuși J. Graunt — aceste buletine au devenit săptămânale și anuale, publicate și difuzate abonaților de către Compania preoților de parohii și cuprinzând informații despre numărul de decese, din care din cauză ciumei, numărul de parohii, cauze de deces, botezuri. J. Graunt a prelucrat aceste buletine, care dădeau informații pentru 229 250 decese — eșantion relativ important — acoperind o perioadă de circa două decenii.

științifică, nașterea științei moderne. Ea este dominată de Galileo Galilei, Francis Bacon, Johann Kepler, Torricelli, W. Harvey, P. Gassendi, René Descartes, Blaise Pascal, Isaac Newton, Leibniz. Este epoca în care iau ființă academiile: Academia dei Lincei (1603) — Galilei este membru al acesteia — Academie Française (1635), ctitorită de Richelieu, Royal Society (1662), inițial o asociație a oamenilor de știință dar legalizată de regele Carol al II-lea, în 1662, și trecută sub patronajul acestuia („Regalis societas”, cu deviza „Nullius in verba”). Este epoca în care se afirmă științele experimentale — fizica, chimia, mecanica — care asistă la dezvoltarea puternică a matematicii. Un climat de extraordinară efervescență intelectuală. În aceste condiții se formează J. Graunt. Acest fiu de negustori, el însuși devenit negustor de mărunțișuri, maistru în Corporația postăvarilor, membru în administrația Londrei, cu grad de maior — o biografie extraordinară — a fost un autodidact stăpinit de o curiozitate vie, interesat de cele mai diverse probleme și domenii. A fost o întâmplare — mărturisește chiar el — că i-au căzut în mână buletinele de mortalitate pe care avea apoi să le prelucereze sistematic și să le analizeze în chip științific.

Un exeget recent al lui J. Graunt⁴ arată că sursele formației filosofice și științifice ale acestuia au fost: metoda observației formulată de istoria naturală a lui Francis Bacon, metoda conturilor — mai general metoda contabilității duble („double entry book-keeping”) —, metoda balanțelor și concepția despre societate, ca un set de corespondențe. Găsim în *nuce* ideea contabilității naționale și a balanțelor, ideea unui model global al societății. Acesta din urmă ne aduce aminte de modelul demo-economic al academicianului Octav Onicescu (1973), din păcate, rămas nedezvoltat de urmași, în ciuda calităților sale. Să nu surprindă faptul că printre componentele formației lui J. Graunt figurează și contabilitatea. Nu este până astăzi considerat drept părinte al contabilității — afirmația o întâlnim în orice manual de contabilitate — celebrul matematician Luca Pacioli (1445—1514), profesorul lui Leonardo Da Vinci?

J. Graunt era conștient de originalitatea „observațiilor” sale, cum mărturisește, fără falsă modestie, în scrisoarea adresată lordului John Roberts. În esență — așa cum subliniază comentatorii — trei merite pot fi atribuite lui J. Graunt: **a.** formularea de rezultate numerice; **b.** folosirea de procedee de analiză statistică și demografică; **c.** originalitatea metodei de lucru și aplicarea principiilor deontologiei demografului. Fiind și fondator al statisticii moderne („aritmetica politică”) trebuie amintit că matematica lui se reduce la cele patru operații aritmetice el însuși recunoscând că folosește o „aritmetică de negustor de mărunțișuri”. Nu spunea și marele Laplace despre calculul probabilităților că acesta reprezintă „le bon sens réduit au calcul?”. Geniul lui J. Graunt și profunzimea raționamentelor au suplinit lipsa unor metode matematice mai complexe.

Născută în aceste condiții și sub aceste auspicii științifice, demografia se dezvoltă rapid. Cel de-al doilea ctitor al demografiei — l-am numit pe Johann Peter Süsmilch (1707—1767) — în opera sa „*Die göttliche Ordnung*” (1741), este puternic influențat de J. Graunt, aducându-i un

⁴ Philip Kreager, *New Light on Graunt*. În: „Population Studies. A Journal of Demography”, Vol. 42 Number 1, March 1988, p. 129—140.

Impresionant omagiu. Asociată cu statistica — termenul de „demografie” a apărut abia în 1855 — demografia a parcurs etape marcate de momente memorabile.

În istoria demografiei — în special în versiunile franceză și italiană — se vorbește de diferite epoci de „captivitate”. Cel mai mult a durat „captivitatea statistică”; un intermezzo l-a constituit încercarea de „biologizare” a demografiei; cea mai recentă este „sociologizarea” acesteia. Din „captivitate” în „captivitate”, da, dar cu rezultate benefice care au însemnat o substanțială îmbogățire a demografiei. Se întrevăde cu claritate o nouă etapă: „captivitatea istorică”. O aliată puternică, generoasă, istoria poate să ofere mult demografiei, sporindu-i în mod fericit ceea ce ea a primit de la celelalte științe. Se cuvine a remarcă faptul că științele cu care a venit în relație demografia — statistica, sociologia, economia politică și istoria — au cunoscut și ele o evoluție; s-au schimbat considerabil, în special în ultimele decenii. De la captivitate și subordonare, se trece la „alianțe”, mai mult sau mai puțin statornice, așa cum cere progresul general al științei. De asemenea nu trebuie ignorat ajutorul substanțial pe care l-a dat demografia celorlalte științe.

Despre simbioza dintre demografie și statistică s-ar putea spune mult. Ar trebui, de fapt, reiterată evoluția celor două discipline, rolul important pe care l-a jucat teoria probabilităților — cartea fundamentală a lui J. Bernoulli, *Ars congedandi* a apărut în 1713 —, primele modele matematice din demografie — tabelele de mortalitate — constituirea statisticii matematice moderne la sfârșitul secolului al XIX-lea și alte momente pe care cei interesați le pot găsi în lucrările de enciclopedie a statisticii⁵ și a demografiei⁶. Incorporând concepte și metode din matematica modernă și din teoria sistemelor, demografia actuală se prezintă drept cea mai matematizată din rîndul științelor sociale.

Se cuvine însă semnalată o altă tendință în evoluția acestei relații și colaborări. Definită prin tradiție ca disciplină socială — tradiția statisticii ca Staatswissenschaft a fost foarte puternică — statistica s-a considerat îndreptățită să încorporeze demografia sub formă de statistică a populației. Să ne gândim la marele Quételet (1795—1874), sau, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, la numele lui G. von Mayr pentru care „Bevölkerungsstatistik” era parte integrantă din „Gesellschaftsstatistik” aceasta din urmă asumîndu-și rolul unei atotcuprinzătoare sociologii⁷. Această concepție a durat mult, în anumite spații culturale și științifice, în așa fel încît în anii 1955—1965 se puteau auzi voci care susțineau că demografia este lipsită de sens cîtă vreme există o disciplină mai cuprinzătoare, statistica populației. Era vremea cînd însăși sociologia era contestată pentru considerentul că exista o disciplină mult mai cuprinzătoare, anume materialismul istoric. Vremuri de mult apuse! Din această conviețuire demografia s-a desprins cu greu. Astăzi relațiile dintre demografie și statistică sînt excelente, caracterizate prin relații de colaborare și frecvente schimburile în special de metode. De asemenea și relațiile cu matematica actuarială. Cit privește relațiile dintre demografie

⁵ M. Iosifescu, C. Moineanu, Vl. Trebici (coordonatori), E. Ursianu, *Mică enciclopedie de statistică*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985.

⁶ Vl. Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1975.

și biologie, în general, și medicină în particular ele au fost „normale”, cu excepția unei anumite perioade de încercare de „biologizare” a demografiei. Nu vom face un istoric amplu al acestui proces. Vom aminti însă de influența exercitată de un Darwin și H. Spencer, continuată prin Fr. Galton și K. Pearson. Perioada cea mai caracteristică a fost cea dintre cele două războaie mondiale și este marcată de un R. Pearl, J. L. Reed sau de H. P. Farchild. Episodul cel mai caracteristic este redescoperirea curbei logistice căreia i se asociază experimentele cu *Drosophilla melanogaster* pentru a demonstra că populația umană urmează legile generale ale biologiei. Ideea s-a reluat în lucrările recente de ecologie. Dar din această epocă ne-au revenit drept cîștiguri importante biometria, precum și demografia matematică modernă, al cărei ctitor este A. J. Lotka (1880–1949).

O dată cu apariția sociologiei — în accepție modernă — și pe măsura dezvoltării acesteia, s-au stabilit relații și s-au înmulțit contactele dintre cele două discipline. După cum afirmă istoricul și demograful francez J. Dupâquier⁷ meritul lui Malthus în special în ediția a doua a „*Essai sur le principe de population*” (1803) este acela de a ne fi dat aproape o „sociologie a populației”; totodată el este primul care s-a referit la „autoreglarea populației” — concept dezvoltat de demografia istorică contemporană —, oferindu-ne totodată în nuce o teorie generală a populației. Malthus este considerat pe drept cuvînt economist. Lui i se datorează prima încercare sistematică de a lega populația de economie, prin formularea legilor de creștere a populației și de creștere a mijloacelor de subsistență. După aprecierea unui demograf și sociolog contemporan, D. V. Glass: „Căsătoria dintre cele două științe (economie și demografie) — încheiată sub auspiciile lui Malthus — cînd cele două științe erau în stadiul copilăriei lor a fost furtunoasă și sterilă”⁸. Relațiile dintre economie și demografie — un capitol pasionant — au cunoscut o evoluție interesantă. Abia după 1940 — cum a arătat A. Sauvy — relațiile s-au reinnodat spre marele folos al ambelor discipline. Teorii economice, modele demo-economice, toate în paradigma generală a raportului „populație-dezvoltare”, sînt tipice pentru peisajul științific actual.

Vorbînd despre relațiile dintre demografie și sociologie normal ar fi să nu ne rezumăm la secolele al XIX-lea și al XX-lea. Teorii despre populație, despre rolul factorului demografic, întîlnim în gîndirea socială și politică încă din antichitate. Un excelent inventar ne-a dat sociologul american Pitirim W. Sorokin (*Contemporary Sociological Theories*, 1928 și 1964), ca și economistul american Joseph W. Schumpeter în monumentală sa *History of Economic Analysis* (1961). Ne interesează mai cu seamă relațiile care s-au statornicit în ultimele decenii, între cele două științe, schimbările și cîștigurile reciproce, unele încercări de identificare a demografiei cu sociologia populației.

În rîndul științelor sociale, sociologia are deschidera cea mai mare, capacitatea de a cuprinde societatea, structurile, instituțiile ceea ce jus-

⁷ J. Dupâquier, în Cuvînt înainte la Thomas Robert Malthus, *Essai sur le principe de population*, traducere de Eric Vilquin, Paris, Institut National d'Etudes Démographiques P.U.F., 1980, p. 11.

⁸ *Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur*, DÉMOGRAPHIE, Etude préparée... par D. E. Glass. Paris, UNESCO, 1958, p. 22.

tifică în mare măsură ambiția sa holistică. Ca sistem general, societatea include și populația ca subsistem. Nimic mai firesc ca sociologia să înglobeze și populația și respectiv demografia. Această tendință, caracteristică mai ales sociologiei americane, reprezintă nu „sociologizarea” demografiei, ci pur și simplu, incorporarea ei în sociologie. Alta este însă situația în care însăși demografia cere asistență în special în domeniul unei teorii generale sau al unor teorii particulare care să ofere scheme explicative pentru fertilitate și pentru nupțialitate și familie, pentru mortalitate etc.

În concepția multor școli sociologice americane, demografia este un „underfield” al sociologiei. Sint bine cunoscute pozițiile școlii de la Chicago, Philip M. Hauser, de pildă; sint însă și altele. Semnificativ ni se pare faptul că însuși termenul de „demografie” a pătruns greu în spațiul cultural anglo-saxon. Expresia cea mai des folosită — până nu de mult — era aceea de „study of population”. Situația este similară cu cea din spațiul germanic unde „Bevölkerungswissenschaft” și „Bevölkerungslehre” cedează abia în ultimii ani locul termenului de demografie.

Contribuțiile sociologiei la mai buna înțelegere, la explicarea fenomenelor demografice sint absolut remarcabile. Avem în vedere teoriile sociologice asupra fertilității și familiei, în mare măsură cu sprijinul antropologiei culturale și al etnologiei (în sens american). Nume precum cele ale lui Ph. L. Hauser, Kingsley Davis, Ronald Freedman, John Caldwell, Judith Blake, mai recent, ale lui J. Bongaarts, cunoscute de sociologi dar și de demografi, sint o dovadă în acest sens. Teoriile cu privire la formarea gospodăriei și familiei, la căsătorie și nupțialitate, la ciclul de viață familială — termenul a fost lansat de un sociolog, același P. A. Sorokin — le datorăm unei cohorte numeroase de sociologi printre care: P. Glick, Thomas Burch, Louis Roussel, R. Grebenik, J. Hajnal, G. Becker. Cît privește migrația și urbanizarea, mobilitatea profesională și socială, prioritatea o are, evident, sociologia. Dar în „amonte” este întotdeauna presupusă prezența demografiei.

Cea mai generală paradigmă a demografiei este teoria tranziției demografice. Dar bazele ei au fost puse de sociologi-demografi (A. Landry, F. W. Notestein, C. P. Blacker, K. Davis). Dezvoltarea ei ulterioară datorează mult demografilor, dar și aceștia cu profil complex; sociologie, economic, istoric, pentru simplul motiv că tranziția demografică, dintr-o simplă descriere, tinde să devină un important capitol de istorie socială. Numai în aceste condiții putem vorbi de o adevărată teorie a tranziției demografice. De pe acum se conturează ideea că este mai corect să concepem populația ca un „condominium”, administrat de mai multe științe, în rîndul cărora rolul de căpetenie revine demografiei, sociologiei, economiei și istoriei.

■ Istoriografia nu este printre cele intirziate care au venit la „simpozionul” demografiei. Dimpotrivă, populația a fost prezentă în istoriografie chiar de la începuturile ei. Și era firesc să fi fost așa, deoarece omul, populația au fost înțelese ca forță motrice a istoriei, ca factor prim. Lăsăm la o parte teoriile determinismului geografic, economic sau demografic — problemă care ar merita să fie reluată.

Domeniile specifice la care am dori să ne referim sînt cel al istoriei populației și al demografiei istorice⁹.

Pentru istoria populației, problema se pune într-un dublu sens: populația ca factor al schimbărilor sociale, politice, economice, culturale, psihologice, pe de o parte; societatea, economia ca factori care influențează fenomenele demografice. Cum apare deci populația în istorie, cum este ea interpretată, nici măcar o simplă evocare nu ar fi suficientă. Informații utile pot fi găsite într-un studiu recent al unui istoric german, Wolfgang J. Mommsen¹⁰. Examinînd diversele perioade ale istoriografiei (în special curenții istoricist), W. J. Mommsen ajunge la constatarea paradoxală că „cercetarea istorică este, poate, mai mult dependentă de celelalte discipline decît capabilă să le vină ea însăși în ajutor” (loc. cit. p. 353). După ce analizează raporturile dintre istorie, sociologie, economie, antropologie, demografie etc. și sugerînd posibilitățile de cooperare, precum și concepția despre istoria evenimentială și istoria socială (Școala „Analelor”), W. J. Mommsen formulează o concluzie optimistă: „prăpastia tradițională dintre istorie și științele sociale este pe cale de a fi lichidată. Istoria va aduce sociologiei unele elemente indispensabile, după cum metodele și descoperirile științelor sociale au fost și vor fi indispensabile istoriei” (loc. cit. p. 369). Creșterea interesului pentru lucrările lui Max Weber — în care se combină teoria sociologică cu istoria universală, în spiritul tradiției germane — i se pare un simptom instructiv.

Din punctul de vedere mai limitat al demografiei, interesează două momente majore: apariția istoriei „mentalităților” (L. Lefebvre, F. Braudel, J. Delumeau, J. Le Golf etc.) și demografia istorică.

Dacă demografia își va depăși statutul ei modest și oarecum limitat, atunci istoria mentalităților îi poate oferi elemente importante pentru interpretarea fenomenelor demografice contemporane, înzestrate cu inerție atît în ce privește structurile cît și comportamentele.

Cînd demograful contemporan, impresionat și alarmat de evoluția recentă a familiei și căsătoriei, face previziuni pesimiste — cum a fost cazul la Conferința Europeană de Demografie, 1987 — istoricul îl liniștește: istoria a cunoscut destule tendințe similare, crize etc. „*Sub specie aeternitatis*”, „la longue durée” sînt un bun antidot la teroarea exercitată de conjunctura demografică care contaminează atît de des acțiunea socială, opinia publică.

Din însoțirea demografiei cu istoria s-a născut demografia istorică, podoabă și speranță a ambelor științe. Vîrsta noii discipline: patru decenii; părinți: istorici și demografi — matematicieni, cărora li se adaugă arhiviști. Țara de baștină: Franța. Dar cum nașterea demografiei și apariția cărții lui Graunt au presupus acumulări treptate, o anumită atmosferă pregătitoare, tot așa demografia istorică a fost precedată de o serie de evenimente, fiind favorizată de anume împrejurări. În afară de Franța, preocupări importante au existat în Anglia, unde interesul pentru istoria socială și cea economică a fost și este foarte mare. Este însă recunoscut că ceea ce a

⁹ Vl. Trebici, *Demografie și istorie: spre o nouă sinteză?* În: „Revista de istorie”, Tomul 37, Nr. 5, 1984, p. 417—421.

¹⁰ W. J. Mommsen, *Istoria*. În vol. *Interdisciplinaritatea și științele umane*. București, Edit. Politică, 1986, p. 349—373 (Ediția franceză: Paris, UNESCO, 1983).

constituit punctul de plecare pentru apariția demografiei istorice a fost necesitatea explicării crizelor alimentare și a influenței acestora asupra mortalității și evoluției populației (J. Meuvret, 1946) și a explicării fertilității naturale, (L. Henry, 1953). Caracteristicile demografiei istorice sînt, în primul rînd, sursele și metodele folosite: registrele parohiale, reconstituirea familiilor și a genealogiilor folosind metode adecvate. Nume ca L. Henry, J. Dupâquier; J.-N. Biraben (Franța) sau D. V. Glass, D.E.C. Eversley, T. H. Hollingsworth (Anglia) sînt bine cunoscute, iar studiile lor fac autoritate. Treptat, au putut fi estimate fenomenele demografice și, pe această bază, numărul și structurile populației pentru perioade îndepărtate, lărgindu-se astfel orizontul analizei sociale și economice. Au început să apară școli naționale de demografie istorică — România se înscrie și ea în acest curent — cu realizări remarcabile. După J. Dupâquier, demografia istorică este o „disciplină de virf”, iar pentru J.-N. Biraben ea reprezintă „virful de lance al demografiei moderne”.

Ni se pare util să amintim în problema raportului dintre istorie și demografie, reacțiile istoricilor privind trei tendințe importante care s-au instalat în evoluția fenomenelor demografice: „explozia demografică” (în lumea a treia), scăderea de lungă durată a fertilității și accentuarea îmbătrînirii demografice (țările dezvoltate). Un A. J. Toynbee, de pildă, considera că creșterea explozivă a populației lumii a treia este un pericol mortal pentru oameni; istoricul francez P. Chaunu este de părere că „viitorul nostru este declinul”. Pentru Suffert „emul este pe punctul de a termina prima zi a existenței”.

Vocile pesimiste s-au înmulțit în rîndul istoricilor. Mulți istorici francezi nu se sfîșie să afirme că scăderea fertilității în Europa înseamnă sinucidere, alții vorbesc de „îmbătrînirea societăților”. Pentru G. Fragnière¹¹, după ce arată simptomele declinului și îmbătrînirii societăților, concluzia este totuși optimistă: „ceea ce poate constitui atu-ul Europei în lumea noastră, chiar în acest moment cînd situația sa demografică provoacă neliniște și cînd puterea sa nu mai este ceea ce a fost altă dată, este voința sa de a se reînnoi, de a se adapta, de a-și „desclezoza” instituțiile sale și viața politică, de a se re-crea” (p. 195). Ar fi mai multe de spus în legătură cu aceste probleme; viitorologia ar putea să ne dea dacă nu estimatii prospective, cel puțin scenarii, așa cum face foarte recent ilustrul demograf francez J. Bourgeois-Pichat¹². Dar acest scenariu este catastrofic, deoarece anunță dispariția speciei umane. Singura salvare — spune autorul — ar fi o nouă tranziție demografică, bazată pe promisiunile biologilor și gerontologilor (Roy L. Walford), potrivit cărora oamenii vor ajunge să trăiască 150 de ani, iar femeile vor putea fi fertile pînă la vîrsta de 100 ani.

În cele de mai sus nu am examinat progresele pe care demografia le-a înregistrat în cursul timpului, mai ales în ultimele patru decenii, beneficiînd de aportul multor științe. Cele mai însemnate realizări sînt în domeniul metodelor de descriere și de analiză a populației, a fluxurilor și stărilor. Este ceea ce caracterizează așa-numita analiză demografică (în sensul ei francez)

¹¹ G. Fragnière, in vol. E. Sullerot, *L'âge de travailler*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1986.

¹² J. Bourgeois-Pichat, *Du XXe au XXIe siècle: l'Europe et sa population après l'an 2000*. În: „Population” (INED), 43e année, 1988, Numéro 1, p. 9—43.

și demografia matematică. Meritul școlii franceze este îndeobște cunoscut (A. Sauvy, L. Henry, J. Bourgeois-Pichat, R. Pressat) la care se adaugă al multor demografi din alte țări (A. J. Coale, N. Keyfitz, din S.U.A.) de pildă. Constituirea și perfecționarea metodologiei moderne, asigurându-i demografiei un corp de instrumente cu certă putere de investigare și întreprinându-i cu autoritate statutul de știință matematizată, impun respect și obligă celelalte științe sociale să respecte principii și concepte riguroase atunci când se apropie de populație. În demersul complet al studiului populației — descriere, prelucrare și analiză statistico-matematică, analiza cauzală, teorii despre populație și factorii ei, formularea previziunilor — demografia ocupă primele etape și ceea ce face în cadrul lor se străduiește să facă bine. Celelalte faze aparțin altor științe; este locul să subliniem din nou rolul sociologiei, istoriei și economiei politice. Desigur, sub raport material, demografia își circumscrie obiectul la numărul și structura populației, la fertilitate, nupțialitate, familie și mortalitate, la migrație (ca factor al schimbării numărului populației, structurii sale, repartizării teritoriale), considerind-o sub raportul unor procese de reînnoire.

Anexarea altor teritorii de către demografie ar duce la schimbarea caracterului ei ajungând astfel să se identifice cu sociologia populației și cu istoria populației. Asemenea simptome s-au înregistrat și se mai înregistrează: este deosebirea dintre demografie în sens restrâns (analiza demografică) și demografia în sens larg. Autorul acestor rânduri consideră că demografia trebuie să se limiteze la populație, ca sistem demografic relativ autonom și să se întâlnească cu celelalte științe începând cu studiul articulațiilor care integrează populația în sistemul supraordonat care este societatea. De aici încep colaborarea și cooperarea interdisciplinară. Dar dacă demografia „împrumută” o serie de elemente de la alte științe, nu mai puțin adevărat este că acestea trebuie să folosească corect conceptele și metodele demografiei. Din păcate acest lucru nu se respectă întotdeauna. Exemplele abundă. Termeni folosiți impropriu, indicii calculați în mod fantezist, pur și simplu denaturări se întâlnesc, în proporție îngrijorătoare. Un exemplu anecdotic va ilustra această situație. O.N.U. a hotărât să sărbătorească ziua de 11 iulie 1987, zi în care populația lumii a atins numărul de 5 miliarde. Aceasta înseamnă că născutul din această zi, la o anumită secundă, marchează cifra de 5 miliarde. Or, în unele reviste a apărut informația că în această zi „s-a născut cel de-al 5-lea miliard locuitor al Planetei”, „a cinci miliarde ființă”. În realitate, după calculele riguroase ale lui J. Bourgeois-Pichat, de la apariția omului pe Terra (se consideră în continuare că aceasta s-ar fi produs cu 600.000 de ani înaintea erei noastre), s-au născut în total 80 de miliarde de ființe umane și deci ar fi fost mai exact să se spună că la 11 iulie 1987 s-a născut cel al 80-lea miliard locuitor al Terrei.

S-a reproșat demografiei că ea se limitează la descriere, așa cum indică și numele ei. Nu au lipsit propuneri ca să se adopte termenul de „demologie”, considerată ca „știință sociologică care trebuie să servească ca bază pentru toate celelalte științe sociale”. Etnografia a fost în stare să treacă de la simpla descriere la etnologie, considerată ca o treaptă superioară.

După părerea noastră, denumirea nu are prea multă importanță. Esențial este ceea ce face știința respectivă, cu ce mijloace lucrează, care este aportul ei la cunoașterea domeniului respectiv. Cine ar vrea să cu-

noască mai adîncit demografia și progresele sale, ar trebui să consulte monumentalele lucrări ale lui J. W. Ross¹³, W. și R. Petersen¹⁴ și J. și M. Dupâquier¹⁵.

S-ar cuveni să vorbim de formația academică a demografilor, și în general, a celor ce studiază populația, din diferite puncte de vedere. Din cei 1300 membri ai Uniunii Internaționale pentru Studiul științific al populației, — cea mai largă organizație științifică, care a aniversat în 1988 șase decenii de existență, — doar un număr infim sînt demografi ca atare (diplomați), marea majoritate fiind sociologi, economiști, biologi, medici și antropologi, geografi, istorici — numărul lor a crescut mult în ultimii ani — statisticieni, etnologi. Admirabilă ilustrare a spiritului multi- și interdisciplinarității!

Dacă ar fi să formulăm, în încheiere, un deziderat, am spune că pentru demografie ar fi ideal să se constituie *Unio trium scientiarum*, cuprinzînd demografia, sociologia și istoria. Această „uniune” n-ar admite nici o *scientia tolerata*: toate ar participa, într-un grad sau altul, la opera atît de importantă și de complexă a studiului populației.

Ideal ar fi ca disciplinele amintite să fie întrunite în aceeași persoană. Modelul îl constituie un Corrado Gini (1884—1965), — statistician, demograf, biometrician, sociolog, istoric — sau Alfred Sauvy (n. 1898) — statistician, demograf, economist, istoric. Ca echipă sau instituție, modelul ar putea fi celebrul Cambridge Group for the History of Population and Social Structures, bine cunoscut prin lucrările fundamentale în istorie, demografie și sociologie.

În mare măsură considerațiile formulate în rîndurile de față au fost generate de necesitatea puternic resimțită de demografie de a explica modelele culturale și comportamentele demografice aflate în spatele fenomenelor demografice. Vitalitatea și persistența lor sînt impresionante. Cunoașterea acestora nu este posibilă decît cu sprijinul unui număr mare de științe.

Demografia, între istorie și sociologie, nu înseamnă nici într-un caz, între Scylla și Charybda: spiritul științific modern impune ca o condiție *sine qua non* colaborarea și cooperarea interdisciplinară, într-un climat de autentic profesionalism și deontologie.

¹³ J. A. Ross (editor — in-chief), *International Encyclopedia of Population*. 2 vol. The Free Press, New York, 1982, 750 p.

¹⁴ W. și R. Petersen, *Dictionnaire de Démographie*. Biographies Two volumes. 1088 pag. 1985; Terms, concepts and institutions, Two volumes 1248 p. 1986; A Multilingual Glossary, (INED) No. 4—5, 1987).

¹⁵ J. et M. Dupâquier, *Histoire de démographie. La statistique de la population, dès origines à 1914*. Paris, Librairie Académique Perrin, 1985, 462 p. (a se vedea recenzie J. Hecht in: *Annales de démographie historique* 1985 Vieilles autrefois, Paris, Editions de l'EHESS).